

ŞEYHU'L-İSLÂM MUSTAFA SABRİ EFENDİ'YE GÖRE İCTİHÂD EHLİYETİ*

Nazım BÜYÜKBAŞ**

Öz

Mustafa Sabri Efendi (ö. 1374/1954), Osmanlı Devleti'nde dönemin en önemli siyasî ve dinî makamlarından olan Şeyhülislâm makamına getirilmiş bir ilim ve siyaset adamıdır. Bu çalışmada, Mustafa Sabri Efendi'nin zamanındaki hararetli konulardan olan ictihâd ve ictihâdda bulunacaklarda aranan ictihâd ehliyeti hakkındaki görüşlerini ele alacağız. Mustafa Sabri'ye göre müçtehidin neleri bilmesi gerektiğini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İctihad, Müçtehid, Mezheb, Taklit, Mustafa Sabri Efendi.

THE PROFICIENCY OF IJTIHAD ACCORDING TO SHAYKHALISLAM MUSTAPHA SABRI EFENDI

Abstract

Mustafa Sabri Efendi (d. 1374/1954) was a scholar and politician appointed to the post of Shaykh al-Islam, one of the most significant political and religious positions in the Ottoman Empire. In this study, we will consider the views of Sheyhulislam, the most important politician of his time, about the ijti had and the proficiency of ijti had, the fundamental

* Geliş Tarihi / Received Date : 12.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date : 12.12.2018

Bu makale, "Mustafa Sabri Efendi'nin İslam Düşüncesine ve Yeni Kelam Çalışmalarına Katkısı" adlı çalışmada sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Mustafa Sabri Efendi'nin İctihad Anlayışı" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nazim.buyukbas@gop.edu.tr.
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5608-3699

subjects in his time. We will examine what the mujtehid needs to know according to Mustafa Sabri Efendi.

Keywords: Islamic Law, Ijtihad, Mujtehid, Madhhab, Taqleed, Mostafa Sabri Efendi.

Giriş

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (ö. 1374/1954), Osmanlı Devleti'nde dönemin en önemli siyasî ve dinî makamlarından olan şeyhulislamlığa getirilmiş bir ilim ve siyaset adamıdır.¹

Bu çalışmada, döneminin önemli fikir ve siyaset adamlarından olan Şeyhülislâm'ın zamanındaki hararetli konulardan olan ictihâd ve ictihâdda bulunacaklarda aranan ictihâd ehliyeti hakkındaki görüşlerini ele alacağız. Çünkü Şeyhülislâm'ın, müslümanların yenilgilerinin ve İslam dünyasındaki geri kalmışlığın sorumlusu olarak geleneksel din anlayışını, ictihat kapısının kapatılmasını ve taklitçiliği sorumlu tutan ictihâd taraftarı yenilikçilerle mücadelesinin nirengi noktasını ictihâd taraftarlarının ictihâd ehliyeti için gerekli şartları taşımadıkları tezi oluşturmaktadır. Günümüzdeki taklit taraftarı ve ictihâd taraftarı olarak nitelenen yaklaşımların görüşlerini anlamada Şeyhülislâm'ın müçtehitte aranan vasıflar hakkındaki görüşünün incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyim.

1. M. SABRİ EFENDİ'NİN İCTİHADLA İLGİLİ GENEL YAKLAŞIMI

İctihad, nass ve icmâ ile hükmü açıkça ortaya konulmamış şer'î amelî bir meselenin hükmünü ortaya çıkarmak için müctehidin bütün beşeri çabasını sarf etmesidir. Müctehid ise "gerekli şartları kendinde toplayarak şer'î hükümleri çıkarma melekesini elde eden kişi" olarak tanımlanır.²

M. Sabri Efendi'ye göre ictihâdın sıhhati için dikkat edilmesi gereken üç husus bulunmaktadır:

- a. Müctehid kendisini kanun koyucu gibi görmemelidir.
- b. İctihada ehil olmayanlar bu işe kalkışmamalıdır.
- c. Naslara taşımadığı manalar yüklenerek yanlış yorumlar

¹ Müfrih b. Süleyman el-Kavsî, *Eş-Şeyh Mustafa Sabri ve Mevkîfuhu min İlmî'l-Vafid*, (Riyad: Merkezû'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirasâti'l-İslâmiyye, 1418/1997), 92.

² H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 3. Baskı (Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017), 311.

yapılmamalıdır.³

M. Sabri Efendi, fıkıh ilmini, müslümanlara şer'î vazifelerini öğreten bir kanun metni, ictihâdî da bu kanunun kaynaklarını ve onlardan ne tarzda hüküm çıkarılacağını gösteren bir yöntem olarak sunup döneminin en hararetli tartışma konuları olan mezhep, taklit ve ictihâd konuları içinde müçtehitte olması gereken vasıflara değinir.⁴

Mustafa Sabri Efendi, müçtehit mertebesinde olmayı îmâ eden “Fakîhu'l-Ümme” lakabını kendisine veren bir okuruna (İslam tarihinde çoğu zaman müctehid ve fakih terimleri birbirinin yerine kullanıldığı için) bunun övgüde haddi aşmak olduğunu belirtip kendisi hakkında “fakîh” tabirini çok bulduğu cevabını verir. Fıkıh ilminde ictihâd mertebesine ulaşmanın idrak ve hafıza kuvveti yanı sıra eserleri derin mütalaa ile de bağlantılı olduğunu ifade ederek ömrünün yarısından fazlasının siyasi çalkantılarla geçtiğini ve bunun fıkıh ilminde ictihâd mertebesine ulaşmasına engel olduğunu söyler.⁵ Ancak kendisinin ictihadın başka bir alanı olarak bahsettiği akli ilimlerde ve usuluddin alanında müçtehit olduğu imasında bulunur.⁶

M. Sabri Efendi, usulde (iman esaslarında) taklidin iman için geçerli olup olmadığının tartışmalı olduğuna işaret ederken, mukallidin fûruda bir mezhebi taklit etmesinin gerekliliğine inanır.⁷ Bir alanda ihtisas sahibi olmayanların, uzmanları devre dışı bırakıp doğrudan o alanın kaynaklarından meseleleri öğrenmeye ve kendi sorunlarına böylece çözüm bulmaya kalkışması büyük hatalara kapı açan bir tavidir. M. Sabri Efendi, Müslümanlar arasında, İslami ilimler sahasında bu ilimleri okumadan herkese istediğini söyleme hakkı verilmesini ve doğru yanlış demeden bu ilimlere dair eserler yazılmasını ve ilmi usulüne göre öğrenme yolunu tutmayanları tenkit eder.⁸ Dinde yenileşme ve ictihâd adına başta naslar olmak üzere en temel esasları değiştirmekten

³ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîfu'l-akl ve'l-ilm ve'l-âlem min rabbi'l-âlemîn ve 'ibadihi'l-mürselîn*, (Beyrut-Lübnan: Dâr ü İhyâi't-türasi'l-Arabî, 1992), 4: 356-357

⁴ Mustafa Sabri Efendi, “Bir İstiftaya Cevap”, s. 3; İbrahim Bayram, *Son Devir Osmanlı Şeyhülislâmlarından M. Sabri Efendi'nin Dinî Düşüncesi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 109-111; Nuri Derdiyok, *Şeyhu'l-İslâm Mustafa Sabri'nin Yeni Fikhî Konulara Yaklaşımı*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), 123-124; Abdullah Kahraman, “Tokat'lı Şeyhülislâm M. Sabri Efendi (1869-1954) ve Bazı Fikhî Meselelere Yaklaşımı”, *Tokat Sempozyumu Bildiriler*, ed. Ali Açık, (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2012), 3: 321

⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 338-339; 356, 387.

⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 338-339; 356, 387.

⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 343-344. 4: 356-357.

⁸ Mustafa Sabri Efendi, *Yeni İslâm Müçtehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi: Mûsâ Cârullah Bigiyef'e Reddiye*, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1998), 231.

çekinmeyenlerin kendilerine karşı çıkanları tekfirci, taassub ehli, cahil olarak nitelendirmelerini eleştirir.⁹ Bu yenileşme taraftarlarının mezhep karşıtlığını, müçtehitleri ve fukahayı gözden düşürüp onların yerlerine geçmeye çalışmakla itham eder.¹⁰ “Dört mezhep imamının yerine Ehl-i sünnetin en temel esaslarını reddeden Abduh (ö. 1905), Reşid Rıza (ö. 1935), Merâğî (ö. 1945),ve Ferîd Vecdî’yi (ö. 1954), mi geçireceksiniz?” derken de amacı ictihâda karşı olmak değil, (kurucu) ictihâd çabasına kalkışan bu grubun yaklaşımının temel esaslara zarar veren hatalı bir tutum olduğunu göstermektedir.¹¹

M. Sabri Efendi’ye göre delili bilmek ve delilin hükme delaletini bilmek için uzmanı olan müctehidin bilebileceği bir iş olduğundan “avam” olan kişinin müctehidi taklitten başka yolu yoktur. Delilin tahkikini yapmak avamın harcı olmadığı gibi delili kavrayıp deliller arasında tercih yapmak da ihtisas ister. Dinin esasına ve delillerine uygun olmayan bir görüşü taklit etmek ise kınanan taklittir. İşte Şeyhülislâm, bu tür *kınanan taklidi*, ictihâd taraftarlarının kabul gören taklidi de içine alacak tarzda genişletmesini ve bir müçtehide tabi olmayı dine uygun olmayan bir taklit gibi göstermelerini kabul etmemektedir. Dnî hükümlerin ictihâda müsait olan ve olmayan noktalarını ayırt etmek ve incelemekten aciz bulunan Müslüman halkın ictihâd çağrısı yapan ve kendilerini müctehid olarak gösteren kişilerin gerçek kimlikleriyle tanımalarına yardımcı olmak için eserlerinde ictihâd ehliyeti olmayanları ifşaya çalıştığını söyler.¹²

Taklit karşıtı yeni söylem sahiplerinin yaptığı şeyin, Batı dünyasının taleplerine dinî kılıf bulmak ve böylece dini araç haline getirmek olduğunu söylemektedir. Çünkü O’na göre Batı’nın ortaya attığı ictihâd donukluğundan kastedilen, mezhepler kanalıyla birlik ve bütünlük sağlayan İslam’ın donuk olduğu iddiasıdır. Nitekim “Müslümanların ve din ulemasının donukluğu” düşüncesi, daha sonra amelî ahkam ile sınırlı kalmayıp dinî inanç alanında da donukluk bulunduğu şeklinde bir tenkide kaymıştır. Bu değişim ve yenileme söylemi ve hareketlerinin tesettür konusunda¹³, Kur’ân’ın tercümesiyle namaz konusunda¹⁴, teaddüd-i zevcat meselesinde¹⁵ ve bunun gibi meselelerin ardında

⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Dinî Müceddidler*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1994), 17-22.

¹⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Dinî Müceddidler*, 17-22.

¹¹ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 356

¹² Mustafa Sabri Efendi, *Dinî Müceddidler*, s. 22-24.

¹³ Mustafa Sabri Efendi, *Kavlî fi’l-mer’e*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1993. (*Kadınla İlgili Görüşüm ve Bu Görüşün Batı Taklitçisi Sözlerle Karşılaştırılması*, trc. Mustafa Yılmaz, (İstanbul: Esra Yayınları, 1994.), 94-95

¹⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Kur’ân’ın Tercümesi Meselesi*. (çeviri, Süleyman Çelik), (İstanbul: Bedir Yayınları, 1993), 167

¹⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Dinî Müceddidler*, 311, 330.

dinin çağdaş zamanın söyleyişlerine elverişli hale getirilerek meşrulaştırılması¹⁶ amacı yatar ki Şeyhülislâm'a göre bu durum bile mezhep taklidinin birlik ve beraberliği korumadaki önemini göstermeye yeterlidir.¹⁷

Mustafa Sabri Efendi, geçmiş ulemayı zihinlerden kazıyıp çıkarmaya çalışan, kimi Kuran dışında kimi de Kuran ve Sünnet dışında hiçbir taklit mercii kabul etmeyen yeni moda müctehitlerin "İslâm alimi" ünvanını hak etmediklerini, ilmen, fikren ve hissen buna liyakatleri olmadığını vurgular. M. Sabri Efendi, "*İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi...*" (el-Bakara 2/165-166.) mealindeki âyetlere istinâden mukallit Müslümanlarla müşrikleri aynı kefeye koymalarını¹⁸ Ebu Hanife'lerin, Mâlik'lerin, Şafii'lerin, İbn Hanbel'lerin kıyamet günü kendine tabi olanlardan kaçacağını söylemelerini eleştirip, alaycı bir şekilde Abduh ve Reşid Rıza'yı taklit edenlerin de aynı akibete uğramamak için onların peşini bırakmalarını söyler. Âyetin muhataplarının müşrikler olduğu ve müslümanların onlarla aynı kefeye konulamayacağını söyleyerek tenkit eder. Abduh ve Reşid Rızâ'nın bu konuda avamın müctehidi taklidini reddetmeyen İbn Abdilberr'i taklit ettiklerini ve onu yanlış anladıklarını söyler.¹⁹ Benzer şekilde Merağî'nin "*Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.*" (el-En'âm 6/159) mealindeki âyeti amelî mezheplerin imamlarına tatbik edip onları ve onlara tabi olanları peygamberle aralarındaki bağı kesmekle suçlamasını eleştirir. Gerek Reşid Rızâ gerekse Merâğî ve onlar gibi düşünenlerin, mezhep imamlarını ve onlara tabi olan alimleri dinde ihtilaf çıkarmakla suçlamasına ve kendilerini de müctehid sayıp ictihâd kapısı açmaya çalışmalarına şaşılacak bir durum olarak bakar. Çünkü kınadıkları duruma kendilerinin düştüklerini ve fıkhıta ihtilafın kaçınılmaz olduğunu görmezden gelmektedirler. Ona göre, âyeti yanlış yorumlayarak mezhep mensuplarını ayetin kapsamına katmakta ve kendilerine yer açmaktadırlar. Halbuki bu tür ayetler mezhepsizliğe değil, peygamberin yoluna çağrı gayesini gütmektedir. Mezhep imamlarının yaptığı da Kur'ân ve

¹⁶ H. Yunus Apaydın, "Fıkhın Yenileşmesi ve Ekol Sistematiği", *İslâm Fıkhının Dinamizmi* 22 Mart 2003, ed. Yunus Vehbi Yavuz, (Bursa: Kuran Araştırmaları Vakfı, 2006), 71-76, 73.

¹⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 1: 97-98; 4: 486.; Mustafa Sabri Efendi, *Mes'eleler Hakkında Cevaplar*, sad. Osman Nuri Gürsoy, (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1995), 166.

¹⁸ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-Menar*, 4. Baskı (Kahire: Daru'l-Menar, 1954), 2: 79.

¹⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 353.

Sünnet'in sahih anlamını beyana çalışmaktır.²⁰ Yeni usulde ictihâd taraftarlarının bu yollarla kelim ve fıkıh ilimlerini, geçmiş ulemayı, onların metodunu ve eserlerini küçümsemesinin²¹ ve söylemlerin arkasında M. Sabri Efendi'ye göre geçmiş itibarsızlaştırıp kendilerini kabul ettirme çabası yatmaktadır.²²

M. Sabri Efendi, "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin' denildiği vakit, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter' derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?" (el-Mâide 5/104) meâlindeki âyetten hareketle de mezhepleri taklit edenlerin eleştirilmesine ve müşriklere inen bu âyetin hatalı bir şekilde Müslümanlara yöneltilmesine itiraz eder. Çünkü müşrikler, ibadetlerinde delil getirme şerefinden mahrumdur. Müşriklerin inanç ve ibadetlerinde dayandıkları bir burhan yoktur. Öte yandan fıkıh mezheplerinde durum böyle değildir.²³

Hiç bir mezhebe kayıtlı kalmaksızın bizzat delillerin kendisine bakıp ictihâd yapmaya karşı M. Sabri Efendi kurucu ictihâdın korunmasını, mezhep içi ictihâdın ise ehil olanlarca sürdürülmesini savunur. İtirazı ise hem mezhep ve taklit anlayışını eleştiren hem de kendilerinin de müctehid olduklarını savunan, ancak bu işin ehli olmayan kişilerin elinde ictihâdın "oyuncak" olmasıdır.²⁴

M. Sabri Efendi, dört mezhep karşıtlarının mezheplerin ictihadlarındaki şekilsel farklılığı da özde ihtilaf saymasına itiraz eder. "Hak ve hakikat tekse dört mezhep birden nasıl hak olur" tarzındaki itirazların da ictihâdda serbestlik savunucularının aleyhine olduğunu belirtir. Şu soruyu sorar: "ictihâd kapısının açıklığını ve herkesin ictihad edebileceğini savunanlar bir içtihadı doğru kabul edip diğerlerini yasaklayacak mı (?) kapıyı açalım derken büsbütün kapamış olmayacaklar mı (?)". Aslında bu itirazın esası, ictihâdın doğası gereği ihtilafları artırıcı olması ve ihtilaftan uzak bir ictihâd arayışının mantıklı bir tarafının olmayışına vurgu olup²⁵ ictihâd serbestliği adına herkese ictihâd kapısını açma söyleminin ehliyet ve ihtisas sahibi olmayı göz ardı etmesidir.²⁶ Kendisi de ictihâd etme yetkisinin dört mezhep imamıyla sınırlı olmadığını, meselenin ehliyet

²⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 311-313, 355.

²¹ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 92 Mustafa Sabri Efendi, *Yeni İslâm Müçtehitleri*, 8. 10.; Mustafa Sabri Efendi, *Mısır Ulemasıyla İlmî Münakaşaları*, Çeviren: İbrahim Sabri Efendi, (İstanbul: Gül Neşriyat, 2005), 166

²² Mustafa Sabri Efendi, *Yeni İslâm Müçtehitleri*, 8-10.; *Dini Müceddidler*, 195., 66.; *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 192.

²³ Mustafa Sabri Efendi, *Yeni İslâm Müçtehitleri*, 100-105

²⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 197.

²⁵ Özgür Kavak, *Modern İslâm Hukuk Düşüncesi -Reşid Rızâ Örneği-*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 268.

²⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 197-198.

meselesi olduğunu savunur. Musa Cârullah ve benzerlerinin buna liyakati olmadığını söyler.²⁷ Merâğî, Abdûh, Reşîd Rızâ, Mûsâ Cârullah ictihâd kapısının kapatılmasından şikâyet etseler de M. Sabri Efendi'ye göre ictihâd kapısının kapatılmasının özü, ictihâda ehil olmayanların içeri girmemesidir. Bu zatların görüşünün son noktasının ise kendilerinde kanun koyma/teşri' yetkisi görmek olduğunu savunur.²⁸ Sabri Efendi, ilmen yetersiz olduklarını ısrarla vurguladığı fıkhîta yenilik ve ictihâd taraftarlarının bu taleplerinin hayatın normal seyri içinde ortaya çıkmadığını ve dine yapılan saldırılar esnasında bu tür yenilik ve değişim söyleminin dinin aslında bozulmalara sebep vereceği uyarısını yapmaktadır.²⁹

2. M. SABRİ EFENDİ'YE GÖRE İCTİHAD EHLİYETİNİN ŞARTLARI

M. Sabri Efendi, ictihâd taraftarı yenilikçileri ictihâd ehliyeti taşımamakla nitelerken, ictihâdın ehlinden olursa geçerli olacağını söyler ve bu çerçevede ictihâda ehil olan kişide bulunması gereken ilmî nitelikleri sıralar. Biz de onun müctehitte aradığı şartları tasvir etmeye çalışacağız.

1. Kur'ân / Kitap Bilgisi

Usûl ilminde hüküm çıkarmada başvurulan delillerin başında Kur'ân gelir. M. Sabri Efendi, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir edebilmek için on beş ilmi mükemmel şekilde bilmek gerektiğini, görüşlerinde isabetli olsa bile bu özellikleri taşımayanların bu işe kalkışmasının günah olduğunu vurgular. Bu ilimler; lügat (Arap dili), nahv, sarf, iştikak, me'ani, beyan, bedi', kıraat, usul-i din, usul-i fıkıh, esbab-ı nüzul, nasih ve mensuh, fıkıh ilmi, mücmel ve mübhem'in tefsiri ve ilmü'l-mevhibe'dir. Ayrıca bunlardan başka, diğer ilimlerde ve çağın genel kültür bilgilerinde derinleşmiş olmayı da şart görür. Bu ilimlerde derinleşmemiş liyakatsiz kişilerin, fikir karışıklığına ve doğru metoddan sapmaya sebep olacağı için Kur'ân meali ve tefsiri yazmasını caiz görmez.³⁰

M. Sabri Efendi, Kitap deliliyle alakalı ictihâd meselesini, *Meseletü tercemeti'l-Kur'ân* adlı eserinde özellikle Ferîd Vecdî ve Ezher Şeyhi el-Merâğî'ye Kuran'ın tercüme edilmesi, ibadet dili olarak tercümenin kullanılması ve tercüme ile ictihâd konusunda yaptığı reddiyede ve *Dini Müceddidler* adlı eserinde Mûsâ Cârullah, Haşim Nahit ve Ahmet Mithat Efendi'ye reddiyesinde ele alır.

Şeyhülislâm, mutlak anlamda Kur'ân'ın tercüme edilmesine karşı

²⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, s. 197-198.

²⁸ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 486, 350.

²⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 356-357.

³⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 208-209, 214.

olmayıp tercümenin namazda ve namaz dışında Kur'ân'ın yerine konulmasına ve Kuran tercümesinden ictihâd yapılmasına karşı çıkmaktadır.³¹ Tercüme ile namazı Kur'ân'la haşır neşir olmuş Türk halkına saygısızlık anlamına geldiğini düşünmektedir.³² Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin "Kur'ân'ın Arapçasını okuyabilenin namazda Farsça da okuyabileceği" şeklindeki görüşünden rücu ettiği şeklindeki rivayeti doğru bulmaktadır.³³ İmameyn'den nakledilen "Farsça tercüme acziyet durumunda Kur'ân'ın Arapçasını okuyamayanlar için namazda Kur'ân yerine geçirilmiştir." şeklindeki ictihâda da katılmamakta ve onların ictihâdını ya Kur'ân'ın tarifinin geçersizliği ya da Kur'ân olmayan bir şeyin keyfi olarak Kur'ân yerine geçirilmesi gibi iki şıktan birini tercih durumuyla karşı karşıya kalmak olacağı itirazıyla eleştirmektedir.³⁴ Namazda Kur'ân'ın aslından başka bir şeyin okunamayacağı şeklindeki görüşünden yeni müslüman olanları da istisna etmez. Mutlaka Kur'ân'ın okunmasının öğrenilmesi gerekliliği üzerinde durur.³⁵

Kuran'ın tercümesinin ne lafız ne de mana olarak Kuran sayılamayacağı, tercümede hata ihtimali olması, Kur'ân'ı tercüme ile tanıyacak olanların zihninde onun aslına yönelik yanlış algı oluşabileceği, farklı anlamlarla yapılan farklı tercümelerden hangisinin murad-ı ilahi olduğu sorunu ve usul ilmindeki Kuran tarifine tercümenin uymadığı gibi gerekçelerle tercüme ile namaza ve ona dayalı olarak ictihâd yapılmasına cevaz vermez.³⁶

1.2. Kur'ân Tercümesinden İctihadda Bulunma

M. Sabri Efendi, Kur'ân'ın tercümesinden hüküm çıkarmanın caiz olmadığını kanaatindedir. Kitap ve Sünnet'e ait deliller Arapça olup bunlardan hüküm çıkarmak bunların dilini anlamakla mümkündür. Merâğî'nin Arap olmayanların Kur'ân'ı ve onun dilini bilmeye ihtiyaç duymaksızın Kur'ân'ın tercümesinden Kitap'ta ictihâd derecesine yükselebileceğini iddia etmesine hayret eder.³⁷ Şeyhülislâm'a göre asıl mesele ise, bu ictihâd anlayışı ile herkesin ictihâd yapması savunulurken mezhep imamlarının ictihâdlarının reddedilmesidir.³⁸

³¹ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 8-11.

³² Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 53; Derdiyok, *Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri'nin Yeni Fikhî Konulara Yaklaşımı*, 79; Kahraman, "Tokat'lı Şeyhülislâm M. Sabri Efendi (1869-1954) ve Bazı Fikhî Meselelere Yaklaşımı", 322.

³³ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 194; *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 45-46.

³⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 53, 85-86, 92.

³⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 57-58, 75.

³⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 20.

³⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*, 13-14.

³⁸ Mustafa Sabri Efendi, *Meseleler*, 116, *Yeni İslâm Müçtehitleri*, 229.

Mustafa Sabri'ye göre Kur'ân-ı Kerîm, başka bir dile hakkıyla aktarılamayacağı için tercümeyle ictihâd asla Kur'ân'dan ictihâd gibi olmaz.³⁹

Haşim Nâhit'in Luther'in İncili tercüme ederek Allah'ın vekili gibi görünen papazları halk gözünde küçültmesini ve fikir ve vicdan özgürlüğü kazandırmasını övmesi ve Mûsâ Cârullah'ı "İslâmiyetin Luther'i" olarak sunması, aslında yenilikçilerin en azından bir kısmının hareket noktasını izah etmektedir. Özellikle seküler bakış açısına sahip kimseler, Kur'ân'ın diğer dillere tercüme edilmesinin Batı'da Katolikliğin otoritesinin sarsılmasına ve insanların fikren özgürleşmesine benzer şekilde bir etki uyandıracığını beklemektedirler. Carullah'ın "İslam'ın Luther'i" diye lakaplandırılması bile, nasları yorumlama, ulemanın genel kabullerini sorun olarak görme, mezhepleri suçlama, yenileşme adına ahkâmın değişmesini talep etme gibi tavırların zihni arka planına ışık tutmaktadır.⁴⁰

M. Sabri'ye göre, mezhep imamlarını taklidi reddetmek gayesi güden tercümeyle dayalı ictihâd, mütercimi taklit gibi bir çelişkiyi de içinde barındırır.⁴¹ İslam aleminin çoğunun Arap olmaması, Arapça bilmemesi ve Kur'ân okuyamaması, İslam'ın usul ve fûruunu bu milletlere nakledenlerin de Arapça bilmemelerini ve Arapça Kur'ân'ı okuyamamalarını gerektirmez. İslam'ın usul ve fûruu, Arap olmayan milletlere Kur'ân'ı ve hadisi kendi dillerine tercüme edilip sonra müçtehidlerin bu tercümelerden hüküm çıkarması şeklinde ulaşmamış; aksine, Kur'ân ve hadislerden çıkarılan hükümlerin tercümesi yoluyla veya bu milletlerin Arapçaya vakıf, ictihâd şartlarını hâiz müçtehidlerinin herhangi bir şeyi tercüme etmeksizin Kur'ân ve hadislerden hüküm çıkarmaları yoluyla ulaşmıştır.⁴²

2. Sünnet Bilgisi

M. Sabri Efendi, sahih hadisler hakkında şüphe tohumu atılmasına karşı da mücadele vermiştir. Ona göre bu tavrın sebebi, uydurma rivayetlerle diğerlerini aynı kefeye koyup tüm sahih hadislerin ve asıl gayesi uydurma rivayetlerle mücadele eden ilim ehlinin, dolayısıyla da Sünnet'in güvenilirliğini sarsmak⁴³ ve onu, çağın genel geçer görüşlerine uygun ictihâdlar ortaya koyabilmek için şer'î deliller arasından çıkarmaktır. Ona göre bir tek hadisi

³⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Kuran Tercümesi Meselesi*, 20., *Dini Müceddidler*, 189-191.

⁴⁰ Şevket Kotan, *Kur'ân ve Tarihselcilik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2001), 314-315.

⁴¹ Mustafa Sabri Efendi, *Kuran Tercümesi Meselesi*, 20-21. ; Kahraman, "Tokat'lı Şeyhülislâm M. Sabri Efendi (1869-1954) ve Bazı Fikhî Meselelere Yaklaşımı", 322.

⁴² Mustafa Sabri Efendi, *Kuran Tercümesi Meselesi*, 20-23.

⁴³ Mustafa Sabri Efendi, *Yeni İslâm Müçtehitleri*, 47.

senediyle bilmeyenlerin Sünnet hakkında konuşmasının temelinde bu yatmaktadır.⁴⁴

Sünnet ve hadisin sıhhati hakkında oluşturulacak şüphe Kitap ve Sünnet'e dayanan icma ve kıyası da yıkacaktır.⁴⁵ Ayrıca namaz, oruç, zekat, hac ibadetleri gibi ibadetlerin, muamelat ve ukubat hükümlerinin ayrıntıları Sünnet'e dayandığı için sünnetin yıkılması ibadetleri ve ahkamı da yıkacaktır. Çünkü Sünnet, Kuran'da icmalen gelen hükümleri beyan eder. Fıkıh kitaplarındaki ayrıntılı hükümleri Kuran'da değil Sünnet'te buluruz.⁴⁶ Sünnet ve hadislere şüpheli damgası vurularak atılmasının sonucunda Allah'ın koruduğunu beyan ettiği Kur'an'ın tafsilatı da yok olacaktır.⁴⁷

Şeyhülislâm, bu bağlamda Heykel Paşa'ya Mevkıfu'l-Akl'da cevap vermiştir. Ulemanın İslam hukukuna rehberlik eden ve ictihâdin dayanaklarından olan Sünnet'i ve hadisi muhafazada yolundaki gayretlerini her türlü takdirin üzerinde bir tazime layık görür.⁴⁸ Hadis diye uydurulan sözlerin ise hadis alimleri tarafından tespit edilip sahih hadislerden ayıklandığını, böylece bu uydurma sözlerin varlığının Sünnet hakkında şüphe yaymak isteyen oryantalistler ve onların taklitçisi yazarlara delil olamayacağını söyler. Dahası, hadislerin zaptında gösterilen özen dolayısıyla bu rivayetler, Ehl-i kitabın mukaddes kitaplarını zaptından daha kuvvetli ve sağlamdır.⁴⁹

Hadislerin yazılmasının Hz. Peygamber tarafından yasaklandığı iddiasını da sahabenin fetvaları, Malik'in Muvatta'sı, Ebû Hanîfe'nin, Şafii'nin, Ahmed b. Hanbel'in müsnedleri ve fıkıh kitaplarında ahkam hadislerinin yazımı, sonra muhaddislerin eserlerinin tedvini, Hz. Peygamber'in emrine rağmen yapılmış işler anlamına geleceğinden akla uygun bulmaz. M. Sabri Efendi, müctehid imamların bir hadisle amelinin o hadisin sıhhat derecesini destekleyen ve pekiştiren, hadis ilmine yardımcı bir unsur olduğunu belirtir.⁵⁰ Ayrıca hadislerin yazılmasını ve sonraki nesillere aktarılmasını destekleyen rivayetler de vardır. Hadis yazımını yasaklayan rivayeti ise hiçbir alim hadis kitaplarına güvenilmemesi gerektiği şeklinde algılamamıştır.⁵¹

⁴⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 19; Bayram, *Son Devir Osmanlı Şeyhülislâmlarından M. Sabri Efendi'nin Dinî Düşüncesi*, 125.

⁴⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 86.

⁴⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 86-87.

⁴⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 291.

⁴⁸ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 286., I, 158.

⁴⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 57-59.

⁵⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 62-67.

⁵¹ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıf*, 4: 60-67.

Hadislerin kabul ölçüsü olarak senedin muttasıl olması ve ravilerin sika olmasıyla yetinmenin yetersiz olup hadislerin Kuran'a arz edilmesi gerektiği iddialarına şu cevapları verir: Hadis ilminin tarih ilmi gibi naklî ilimlerden olduğu için içeriğin naklinin sağlıklı olması bu ilimde ilk beklenen özelliktir. Kur'ân'a uygunluk ölçüsü eczacı konumunda olan muhaddisten daha çok doktor konumunda olan müctehidin uzmanlığındadır. Bir kişinin aklına uymayan hadis daha anlayışlı bir başkasının aklına uygun olabilir.⁵²

M. Sabri Efendi, hadislerin Kuran'a muhalif olup olmamasının genel geçer bir ölçü olarak görülmesini de yerinde bulmaz. Zira rivayet, âyetin hükmünü neshedici bir değer taşıyabilir, yani Kuran'a muhalif görülen hadisin sübutu katî ve Kuran'daki ayetten sonra varid olduğu kesin olursa o ayetin hükmü Sünnet'le nesh olacaktır. "Vârise vasiyet yoktur" hadisi gibi.⁵³

3. İcmâ Bilgisi

M. Sabri Efendi'ye göre dinin kat'î hükümlerine ve ümmetin üzerinde bulunduğu yola aykırı bir görüşe sapmamak için müctehidlerin icmaı bilmesi şart koşulmuştur. O'na göre Kitap ve sünnet ile yetinip icma ve kıyası tanımamak, siyasî sebeplerledir.⁵⁴ M. Sabri Efendi, icmâ delili üzerinde Ehl-i sünnet müctehidlerin ve tüm alimlerin ittifak etmesini icmânın kabulüne delil sayar. İcmanın delil oluşunu kabul etmemek, Şeyhülislâm'a göre, bütün müctehidlerin ictihâdlarına itimatsızlık gösterip sözlerine inanmamak ve onları yalancılıkla itham etmek gibi bir saygısızlığı içerir. Halbuki icma, müslümanların güvenilirlikte en seçkinleri olan müctehidlere dayanan ve zaruri ilim ifade eden tevâtürün en üst derecesidir. Bu sebeple Cemal Hoca'nın tavrı siyasi olmanın yanında fukahânın ictihâdını önemsizleştiren bir tavidir.⁵⁵

Mustafa Sabri, icmanın bugünkü demokrasinin de esasını teşkil ettiğini ileri sürer. İcmâ-ı ümmette "münevver demokrasi" esasının kabul edildiğini, ona itiraz etmenin demokrasi anlayışını savunanlar için de doğru olmadığını söylemesi dikkat çekicidir. Sabri efendi, ayrıca icma-i ümmetin milli irade demek olduğu yorumunda bulunur. Milli iradenin temsilcileri ictihâd ehliyetini haiz, İslam milletinin şuurlu temsilcileri olan müctehidlerdir⁵⁶ Onların ittifak ettikleri

⁵² Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 70.

⁵³ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîf*, 4: 70.

⁵⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, haz. Sadık Albayrak, 2. Baskı (İstanbul: Araştırma Yayınları, 1992), 233.

⁵⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 236.

⁵⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 239; Derdiyok, *Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri'nin Yeni Fıkhî Konulara Yaklaşımı*, 57.

kararlara uymak vacip olup, ihtilaf ettikleri ictihâdlarda ise hak ve hakikat azınlık veya çoğunluğun görüşü ile ölçülemeyeceği için çoğunluğu esas alan parlamentodan farklı olarak görüşlerden birine uymak serbesttir.⁵⁷

“İcmâ’, âyet ve hadise takdim olunur.” usûl kaidelerini önceleri anlamakta zorlandığını söyleyen M. Sabri Efendi, orucun herkes için muayyen bir farz değil de fidye ile karışık bir farz olduğunu Kuran-ı Kerim’den çıkarmaya çalışan zamanındaki içtihat ehli olduğunu iddia edenleri, “hakkında ayet yok” diyerek pek çok esası inkar edenleri, kadınların tesettürünü “hicap ayeti ezvac-ı tahirata mahsustur” diyerek reddedenleri, teaddüd-i zevcâtı tenkit edenleri ve bu hükümleri halkın nazarında çirkin göstermeye çalışanları görünce bu kaidenin dinin aslî şeklini korumakta ne kadar önemli olduğunu anladığını ifade eder.⁵⁸

Şeyhülislâm, ömürlerini Kur’ân’ın lafız ve manaları arasında geçiren, Kur’ân ve Sünneti, ashabın teâmülü ve telakkilerini göz önüne alarak çözümleyen fukahanın icması karşısında Kur’ân’a göre ictihâd ettiğini iddia edenlerin icmaya aykırı ictihâdlar yapmasını, dini hükümlerin müslümanların kalbindeki yerini sarsmak olarak görür. “İcma, ayet ve hadise takdim olunur” kaidesi, işte bu sapmaların önüne engel olmaktadır. Bu yüzden icmâ’ karşıtları, ictihâdlarına yer açabilmek için tevatürün katıyet ifade etmesini kabul etmezler.⁵⁹

4. Arapça Bilgisi

M. Sabri Efendi Arapça’nın aklî ilimlerle beraber şer’î ilimlere başlangıç ve vesile olmak üzere medreselerde okutulduğuna işaret eder.⁶⁰ Yukarıda geçen görüşlerinden de anlaşılacağı gibi M. Sabri Efendi, Arapçanın müctehitte aranan şartlardan biri olduğunu, Kur’ân ve Sünnet’ten hüküm çıkartmak ve dinde derinleşmek isteyenlerin Kur’ân’ın dilini öğrenmeleri gerektiğini belirtir.⁶¹ Bazı hadisleri ve mezhep görüşlerini kabul etmeyen Mûsâ Cârullah’a teaddüd-i zevcât konusunda tek eşliliğin emredilmediğini ve orucun fidye ile geçiştirilemeyeceğini sırf dil bilgisi kurallarına dayalı olarak açıklar.⁶²

5. Yöntem bilgisi

5.1. Kıyas Bilgisi

Müctehid naslardan hüküm çıkarabilmek için hüküm elde etme

⁵⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 239-240.

⁵⁸ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 271-272.

⁵⁹ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 273-274.

⁶⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Meseleler*, 23.

⁶¹ Mustafa Sabri Efendi, *Kuran Tercümesi Meselesi*, 21, 44-45.

⁶² Mustafa Sabri Efendi, *Meseleler*, 46; 75, 169-175.

yöntemlerini, usul ilmini de bilmelidir. Bu yöntemlerin en yaygını ise kıyastır. Sabri Efendi, kıyasla elde edilen hükmün icma gibi katî değil, zannî olduğunu söyler.⁶³ Dinde hüküm koyma yetkisi Cenab-ı Hakk'ındır. Müctehitlerin icthâdlarında yaptığı Kitap ve Sünnet'le kayıtlı olarak hakkı araştırmaktır.⁶⁴ Nasların illetlerini tespit eden müctehidler, hakkında nas olmayan meseleleri de ortak illet sebebiyle bu hükümlere kıyas ederler; yoksa Kur'ân ve hadisten bağımsız icthâd etmezler.⁶⁵

Herhangi bir ilim ya da sanatta uzmanların o alanda ittifak etmeleri veya görüş ayrılığına düşmeleri önemsenirken din ilimlerinde uzmanlaşan müctehidler icthâdlarını küçümseme olarak gördüğü icmâ ve kıyas karşıtlığının temelinde dini bilen ve bilmeyenin bir tutulup din ilimlerinde uzmanlığın ve uzman olan müctehidler değerinin düşürülmesinin yattığına işaret eder.⁶⁶

5.2. Makasid-Maslahat Bilgisi ve İctihad

İctihad ve makâsîd konuları son yüzyılda İslam hukukçularınca en çok tartışılan konulardan birisidir. Makâsîd terimi, kanun koyucu olan Yüce Allah'ın hüküm koymadaki muradını ve hukuk düzeninden beklenen yararları ifade etmektedir.⁶⁷ Bu anlayışta hukukun en büyük gâyesi, yararın sağlanması (celbu's-salâh) ve zararın kaldırılması (def'u'l-fesâd) olarak görülür.⁶⁸ Aynı bakış açısıyla hukukun gayelerini bilmek, bir müctehit için vazgeçilmez bir icthâd niteliği olarak görülmüştür.⁶⁹

M. Sabri Efendi, makâsîd düşüncesinin geneli hakkında bir yorumda bulunmamakla birlikte yine olumsuz örneklerden yola çıkarak şer'î hükmü iptal etme, hiç yokmuş gibi bir hale getirme tarzındaki bir makâsîd ve maslahat anlayışıyla hükümleri ta'lile kalkışmaya karşı çıkar. "Sarhoşluk veren şeylerin yasaklanışının sebebi, sarhoşluk vermeleri farz edildiğine göre, şaraptan

⁶³ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 238-239, Derdiyok, *Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri'nin Yeni Fikhî Konulara Yaklaşımı*, 57 .

⁶⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 242., 1993, 44-45.

⁶⁵ Mustafa Sabri Efendi, "Hezeyan Toptancıları", 4; Derdiyok, *Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri'nin Yeni Fikhî Konulara Yaklaşımı*, 61-65.

⁶⁶ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 238-239, Derdiyok, *Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri'nin Yeni Fikhî Konulara Yaklaşımı*, 57.

⁶⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003)*, 28: 79-94., 79.

⁶⁸ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Makâsîdü's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, nşr. Muhammed Tâhir el-Meysâvi, 2. Baskı (Ürdün: Dârün-Nefâis, 1421/2001), 249, 515

⁶⁹ Ahmet Yaman, "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", *Marife: Bilimsel Birikim*, 2/1 (2002): 25-52, 26-28.

sarhoşluk vermeyecek kadar içmek câiz görülebilir mi?” sorusunu ve “Her hususta emre harfiyyen yapışan hizmetkâr, sebep arayan, mânâ veren hizmetkârdan daha çok makbul olur” düşüncesini dikkate alır. Hükümler ile dünyevi maksat ve menfaatleri birebir özdeşleştirmenin sakıncalarına da dikkat çeker ve maslahat konusuna ihtiyatla yaklaşır.⁷⁰

M. Sabri Efendi, taabbüdü esas almakla birlikte dinî hükümlerin bir takım maksatlara mebni olarak vaz edildiğini de kabul eder. Bunların maksatlarının ilim adamları tarafından bulunup İslâm’ın yabancılara karşı müdafaasında kullanılmasını faydalı bulur. Öte yandan o, makâsıda dair tartışmaların daha ziyade dinde yenilik taraftarı olanların hevesli olduğu bir durum olduğuna işaret eder ve “mevrid-i nasda ictimâda mesağ yoktur” ve “tasrih karşısında delalete itibar edilmez” gibi usul kaidelerine rağmen bu yenilikçilerin Kur’ân’ın esas hükümlerini bile değiştirdiklerini söyler.⁷¹ Nitekim, Bosna Hersek Reisu’l-uleması Cemal Hoca’nın ilim tahsil etmek isteyen kızların tesettüre riayet etmemelerini zamanın ihtiyacı ve meşakkat bahanesiyle meşru görmesini sert bir şekilde eleştiren M. Sabri Efendi, bu yaklaşımı kulların menfaatini ve zamanın ihtiyacını bilmemek olarak niteler. “Müslümanlar için maslahat olan, karma eğitim yerine kız-erkek ayrı okuma ve tesettürlü okumaktır. Kadının onca hayat yükü içinde tesettür bir yük değildir. Tesettürün kötülenmesindeki asıl maksat şehvi arzulardır.” Şeklinde cevap verir.⁷²

6. Diğer Şartlar

M. Sabri Efendi, müslüman olmayan birisine din konusunda müslümanların güvenemeyeceğini, dolayısıyla İslâm dinini yenileştirmeye kalkışanların evvelâ kendilerinin gerçekten müslüman olmalarının gerekli olduğunu vurgular.⁷³

M. Sabri Efendi, müctehid için örfü bilmenin önemine işaret eder. Meselâ Müslümanlar arasında namazlarda sarıklıların (ilmiye sınıfından olanların) imamlığı, örfe dayalı olarak tercihe şâyân olmuştur.⁷⁴

M. Sabri Efendi’nin açıklamalarından, “kariha/özel yetenek” denilen doğru anlayış ve iyi değerlendirme gücüne sahip olmanın da müctehidde aranması gereken şartlar içinde olduğu sonucu çıkmaktadır.

⁷⁰ Mustafa Sabri Efendi, *Meseleler*, 75.

⁷¹ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 64-68; *Meseleler*, 75.

⁷² Mustafa Sabri Efendi, *Hilafet ve Kemalizm*, 243.

⁷³ Mustafa Sabri Efendi, *Dini Müceddidler*, 19-20.

⁷⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Meseleler*, 73.

Sonuç

İctihad ehliyetine dair yaklaşımlarını ele aldığımız Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin eserlerinde konuyla ilgili ilk göze çarpan husus, ictihâd taraftarlarına karşı savunmacı ve reddiyeci tarzıdır. Reform ve yenilik sedalarının yükseldiği bir dönemde, Mısır gibi modernite söylemlerinin merkezi olan bir yerde, “mezhep” yanında duruş ve konum belirlemenin onun üzerinde ağır bir yük oluşturduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Şeyhülislam, mezhepleri taklid etmeyi reddedenlerin, aslında fîruda ihtilafın kaçınılmaz olduğunu bildiklerine dikkat çeker. M. Sabri Efendi'nin, bir yandan ictihâd söylemlerinin siyasi ve ideolojik oluşuna, temel yaklaşımlarının hatalarına, hem kurucu ictihâda hem de meselede ictihâda ehil olmadıklarına işaret ederken, diğer yandan da onların kendi konum ve düşüncelerinin ilkelerini beyan etmelerini ve geleneğin usul ve ictihâd anlayışının tıkanan noktalarını ön yargısız olarak ve geçmişini itibarsızlaştırmadan göstermelerini ister.

İctihada ehil olmadıkları halde ictihâd kapısını açmak isteyenlere itirazı, bu kapının açılmasıyla dinin ictihâda ehil olmayanların elinde oyuncak olacağı ve buna da en çok din düşmanlarının sevineceği yönündedir. M. Sabri Efendi ayrıca yenilikçi söylemleri dile getirenleri Batılılar'ın taleplerine uygun hareket etmekle, ayrıca Kur'ân ve Sünnet'e bir takım peşin kabullerle yaklaşmakla eleştirir. Tüm modern fikirlerin Kur'ân ve Sünnet'e söylettirilmeye ve dinî hükümlerin bu anlayışlara uydurulmaya çalışılması onun eleştirdiği hususların başında gelir.

Kur'ân ve Sünnete dönüş iddiasıyla geleneksel fıkıh birikimini ve metodunu bir kenara bırakma çağrısında bulunan Mûsâ Cârullah ve Reşîd Rızâ gibilerin “ulemanın donukluğu” iddiasının aslında kendilerine ve anlayışlarına yer açmakla beraber, İslam'ın bekasına zarar vereceği kanaatindedir.

M. Sabri Efendi geleneğe olduğu üzere, üzerinde icmâ hasıl olan görüşlere uymanın, Kur'ân ve Sünnetin sahih anlamını korumak için bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir.

M. Sabri Efendi, maslahat ve meşakkat gibi gerekçelerle ya da örf esas alınarak ferâiz, muamelat ve ukûbat alanında naslarla sabit olan hükümler dışında yeni hükümler ortaya koymayı dini tahrip olarak görür. Onun yaklaşımına göre dini çağa uydurmak yerine çağı dine uydurmak, yaşadığımız çağın sorunlarını dinî ölçülere göre çözmek esas olmalıdır. Bir başka ifadeyle sorun, İslam'da değil, müslümanlarda, onların düşünce ve yaşayışlarındadır.

Dolayısıyla O naslarla sabit olan hükümlerde değişiklik yapılması veya bu anlama gelecek uygulamalar, sorunu çözmeyip daha da büyütecek ve karmaşık hale getirecektir.

Sonuçta ona göre, sayılan şartları taşımayanlar ictihâd işine kalkışmamalı, Müctehid kendisini kanun koyucu gibi görmemeli ve İctihad adına naslara taşımadığı manalar yüklenerek yanlış yorumlar yapılmamalıdır.

Kaynaklar

- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. 3. Baskı. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017
- “Fıkhın Yenileşmesi ve Ekol Sistematiği”. *İslâm Fıkhının Dinamizmi 22 Mart 2003*. ed. Yunus Vehbi Yavuz. 71-76. Bursa: Kuran Araştırmaları Vakfı, 2006.
- Âşûr. Muhammed Tâhir b. *Makâsîdû’ş-Şerâti’l-İslâmiyye*, nşr. Muhammed Tâhir el-Meysâvi, 2. baskı, Ürdün: Dârün-Nefâis, 1421/2001.
- Bayram, İbrahim. *Son Devir Osmanlı Şeyhülislâmlarından M. Sabri Efendi’nin Dinî Düşüncesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Bayram, İbrahim. “M. Sabri Efendi’nin Mahmûd Şeltût’un Hz. İsâ’nın Ref’ ve Nüzûlü Hakkındaki Fetvasına Eleştirileri”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2014, I/1, s. 110-135.
- Derdiyok, Nuri, *Şeyhu’l-İslam Mustafa Sabri’nin Yeni Fıkhî Konulara Yaklaşımı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 28: 79-94
- Kahraman, Abdullah, “Tokat’lı Şeyhülislâm M. Sabri Efendi (1869-1954) ve Bazı Fıkhî Meselelere Yaklaşımı”. *Tokat Sempozyumu Bildiriler*. ed. Ali Açık. 3: 311-329. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Kavak, Özgür. *Modern İslam Hukuk Düşüncesi -Reşîd Rızâ Örneği-*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Kavsî, Müferrih b. Süleyman. *Mustafa Sabri el-müfekkiru’l-İslâmî ve’l-âlimu’l-âlemî ve Şeyhülislâm fi’d-devleti’l-Usmâniyye sâbikan*. Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1427/2006.
- Kotan, Şevket. *Kur’ân ve Tarihselcilik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2001.
- Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsiru’l-Menar*. 4. Baskı. Kahire: Daru’l-Menar, 1954.

- Mustafa Sabri Efendi. *Dini Mücedditler*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1994.
- Mustafa Sabri Efendi. "Hezeyan Toptancıları", *Yarın*, sy. 15, 1346/1928.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mevkıfu'l-akl ve'l-ilm ve'l-âlem min rabbi'l-âlemîn ve 'ibadihi'l-mürselîn*. Beyrut-Lübnan: Dâr ü İhyâi't-türasi'l-Arabî, 1992.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mes'eleler Hakkında Cevaplar*, (sadeleştiren, Osman Nuri Gürsoy), İstanbul: Sebil Yayınevi 1995.
- Mustafa Sabri Efendi. *Yeni İslam Müçtehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi: Mûsâ Cârullah Bigiyef'e Reddiye*. İstanbul: Bedir Yayınları, 1998.
- Mustafa Sabri Efendi. *Kur'ân'ın Tercümesi Meselesi*. (çeviri, Süleyman Çelik), İstanbul: Bedir Yayınları, 1993.
- Mustafa Sabri Efendi. *Kadınla İlgili Görüşüm ve Bu Görüşün Batı Taklitçisi Sözlerle Karşılaştırılması*. trc. Mustafa Yılmaz. İstanbul: Esra Yayınları, 1994.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mısır Ulemasıyla İlmî Münakaşaları*, trc. İbrahim Sabri Efendi, latinize eden: Osman Erdem, İstanbul: Gül Neşriyat, 2005.
- Mustafa Sabri Efendi. *Hilafet ve Kemalizm*. haz. Sadık Albayrak. 2. Baskı, İstanbul: Araştırma Yayınları, 1992.
- Mustafa Sabri Efendi. *eş-Şeyh Mustafa Sabri ve mevkıfuhu min ilmi'l-vafid*. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirasâti'l-İslâmiyye1418/1997.
- Okur, Kâşif Hamdi. "İslam Hukuku Alanında Yenileşme Manifestolarından Bir Kesit: Hakikat-i İslâm ve Usûl-i İctihad", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 3 [Prof. Dr. Hayreddin Karaman'a Armağan], s. 35-54.
- Okur, Kâşif Hamdi "İslâm Hukukunda Çağdaşlaşma Arayışlarının Arka Planı: Son Dönem Osmanlı Düşüncesindeki Arayışlar", *Kutlu Doğum 2004: Din-Kültür ve Çağdaşlık*, Ed. Mehmet Bulut. 119-129. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007
- Yaman, Ahmet. "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", *Marife: Bilimsel Birikim*, 2002, c. II, sy. 1, s. 25-52, 26-28.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mustafa Sabri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006 31: 350-353.

